

lû, *Düinkü Manisa*, Ankara 1970, s. 21; a.mlf., "Saruhanlılar Devrinde Manisa (4)", *Manisa*, sy. 7, Manisa 1984, s. 7-11; G. Goodwin, *A History of Ottoman Architecture*, London 1971, s. 2; Oktay Aslanapa, *Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı (XIV. Yüzyıl)*, Ankara 1977, s. 130; Keşfi Karadanışman, *Manisa Tarihi Eser ve Kitabeleri*, Manisa, ts., s. 4-6; a.mlf., "Manisa'da Mevlevîlik", *Manisa*, sy. 1 (1982), s. 36-38; Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul 1983, s. 86, 177, 263, 335; Hakkı Acun, "Manisa Mevlevîhanesi", *IX. Vakıf Haftası Kitabı: 2-4 Aralık 1991*, Ankara 1992, s. 109-111; a.mlf., *Manisa'da Türk Devri Yapıları*, Ankara 1999, s. 350-368, 379; Feridun Emecen, "Saruhanoğulları ve Mevlevîlik", *Ekrem Hakkı Ayverdi Hâtıra Kitabı*, İstanbul 1995, s. 282-297; Ş. Barihüda Tanrıkorur, "Manisa Mevlevîhanesi Restorasyonu: Tenkid ve Teklif", a.e., s. 331-361; a.mlf., *Türkiye Mevlevîhanelerinin Mimari Özellikleri* (doktora tezi, 2000), SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 76-92, 398-402, çizim IV.1-6, XXII.1-2, rs. IV.1-28, XXII.1-3; Sezai Küçük, "Manisa Mevlevîhanesi", *Manisa Araştırmaları*, Manisa 2002, II, 15-19; Müjgân Cumbur, "Manisa Mevlevîhanesi'nden Yetişen İki Şair", *Birinci Uluslararası Mevlânâ, Mesnevî ve Mevlevîhaneler Sempozyumu (19-21 Aralık 2001)*, Manisa 2002, s. 267-274; Semavi Aylice, "İlk Osmanlı Devrinin Dinî -İçtimai Bir Müessesesi: Zâviyeler ve Zâviyeli-Camiler", *İFM*, XXIII/1-2 (1962-63), s. 21; "Mevlevîhane'nin Restorasyon Çalışmaları Sürdürülüyor", *Manisa*, sy. 3 (1982), s. 53; Nuran Tezcan, "Manisa Mevlevîhanesi", *Osm.Ar.*, XIV (1995), s. 193-199; Mustafa Demir, "Saruhanoğulları Devrinde Manisa İmaretleri", *Manisa*, sy. 14 (1997), s. 60-62.

BARİHÜDA TANRIKORUR

MANİSA ULUCAMİİ

(bk. ULUCAMİ).

MA'NOĞULLARI

Lübnan'da Dürzî ailelerinden biri
(bk. FAHREDDİN, Ma'noğlu).

MANSABDÂR

(منصبدار)

Hindistan'da
Bâbürlü devlet bürokrasisinde
yüksek rütbeli askerî ve sivil görevli.

Bâbürlü devlet bürokrasisinde görev yapan askerî ve sivil memurlar belli bir rütbe ile (mansab) derecelendirilmiş bir teşkilâtlanma yapısına sahiptiler. İdarenin değişik kademelerinde "belli bir maaş veya gelir karşılığı toprak tahsisıyla vazife yapma" anlamına gelen mansabdârlık, esasen Hindistan'a Türkler tarafından getirilmekle birlikte bir sistem olarak Ekber Şah tarafından 1573-1574'te geliştiri-

rilmiş ve uygulamaya konulmuştur. Ödeme şekillerini ve barındırmakla yükümlü bulunulan askerlerin celb, tâlim ve sınıfını (piyade, süvari ve fil sayısı) düzenleyen sicilleri de bizzat Ekber Şah tesbit etmiştir. Eb'ül-Fazl el-Allâmî'ye göre mansabdârlar, deh-bâşi ile (onbaşı, on askere kumanda eden) deh-hezârî (10.000 askere kumanda edenler) arasında barındırdıkları ve kumanda ettikleri asker sayısına göre onluk rakamlarla ifade edilen rütbelere ayrılırdı. Bunlardan 5000 üzeri rütbelere sadece hükümdarın oğulları için tahsis edilmişti ve onlar emîr diye adlandırılırdı. Ekber Şah, başlangıçta rütbe sayısını Allah lafzının ebced sistemindeki sayısal karşılığı olan 66 kısım olarak düşünmüştü. Ancak *Â'in-i Ekberi*'nin yazıldığı 1595 yılında bu sayı 33 olarak kaydedilmiştir. Ekber Şah devrinde 1671 mansabdârın 412'si 200 ile 5000 rütbesinde, geri kalanları da 150 ile on rütbesinde idi. Sistemin başlangıç döneminde rütbeyi belirten rakam, aynı zamanda ödeme kategorisini ve barındırmakla yükümlü bulunulan asker sayısını da gösteriyordu. 1595-1597'den itibaren rütbe rakamları çift olarak (zât ve süvâr) belirlenmeye başlandı. Bunlardan zât olanı maaş statüsünü, süvâr da asker sayısı ile bunların masraflarını ifade ediyordu. Maaşlar, barındırılan süvari ve bunların temin edeceği at sayısına göre düzenleniyordu. Bir at ve atlı temin edene "yek espeh" (sipahi), iki at getirene "dü espeh", üç at getirene "seh espeh" deniyordu. Mansabdârların maaşları ya nakit olarak ödeniyor ya da bunun karşılığı kendilerine tahsis edilen arazinin (câgîr) gelirinden hesaplanıyordu. Şah Cihan döneminin resmî vak'anüvisi Abdülhamîd Lâhûrî'ye göre vazifeli, bulunduğu bölgede câgîre sahip olan mansabdâr rütbesinin gösterdiği rakamın üçte biri kadar süvari barındırmakla yükümlü iken başka bir eyalete câgîr verildiyse bu rakam dörtte bire düşüyordu. Meselâ 3000 rütbesindeki bir mansabdâr câgîri görev bölgesinde ise 1000 süvari ile, başka bölgede ise 750 süvari ile yükümlü idi. Dörtte bir esasına göre hesaplandığında Şah Cihan'ın saltanatının (1628-1657) yirminci yılında mansabdârların sorumluluğundaki süvari sayısının 185.000 civarında olduğu ortaya çıkmaktadır.

Mansabdârlar, ülkedeki nüfuzlu eşrafın ya da eyaletlerin ikinci derecede önemli yöneticisi olan bahşi-i memâlikin tavsiyesi üzerine bizzat hükümdarın takdiriyle tayin edilirdi. Mansabdârlık baba-

dan oğula geçmemekle birlikte görevde olan bir mansabdârın oğluna genellikle düşük rütbeli mansablar verilebilirdi. Ancak bunların terfileri kendi yeteneklerine göre yapılırdı. İran ve Orta Asya'daki devlet görevlerinden ayrılarak Bâbürlü hizmetine giren tanınmış soylulara konularına uygun mansablar verilmesi yaygın bir uygulama idi. Bunların terfileri de sadakatleri ve kabiliyetlerine göre olurdu. Hindu racaları da Bâbürlü Devleti'ne bağlandıklarında durumlarına uygun mansablarla taltif edilirdi ve genellikle daha önce hâkim oldukları topraklar câgîr olarak kendilerinde bırakılırdı. Bunların gelirleri maaş ve masraflarını karşılamakta yetersiz kalırsa başka câgîrler veriliirdi. Bu durum Hindu racalarının devlete tâbi olmalarını teşvik ederdi. Mansabdâr tayini devletin ihtiyaç duyduğu bürokrasinin bütün alanlarında yapılırdı. Ekber Şah'ın kâtibi olan Eb'ül-Fazl el-Allâmî ve Şah Cihan'ın vezirlerinden Sâdullah Han da yüksek rütbeli mansab sahibi idiler. Sadakat ve kabiliyet yanında rütbenin gereğini yapabilme terfi için yeterli olurken bunların zaafı halinde tenzîl-i rütbe kaçınılmazdı. Mansabdârlara rütbesinin yanı sıra hükümdarın takdirine bağlı olarak unvanlar da veriliirdi. Ekber Şah döneminde en büyük unvan olarak "hân-ı hânân", Cihangir zamanında ise "emîr'ül-ümerâ" tabirleri kullanılırdı.

Uygulamada âcil durumlarda asker sevkıyatı talebiyle karşılaşan mansabdârlar bunun için gereken maddî meblağı bulmakta zorluk çektiklerinde devlet hazinesinden borç almaları mümkündü. Bu uygulamaya "müsâadet" deniliyordu. Hükümdar, mansabdârlara tahsis ettiği araziye mansabdâr hayatta iken ondan alıp başkasına verebildiği gibi bir mansabdârın vefatı halinde sahip olduğu mülk doğrudan devlete dönüyordu. Mansabdârların görev yerleri ve arazileri zaman zaman değiştirilerek sürekli bir güç oluşturacak yapılanma içerisinde olmaları engelleniyordu. Yine bu amaçla mansabdârların büyük kısmını Hindistan'a dışarıdan gelmiş memurlar teşkil ediyordu.

Mansabdârlık sistemi doğrudan hükümdara bağlı olarak işlediği ve bütün ceza ve taltifler doğrudan hükümdardan geldiği için devletin güçlü olduğu dönemlerde belli bir disiplin içerisinde hükümdara sadakatle işleyen, bu sebeple de Bâbürlü genişlemesinde fonksiyonel olan bir sistemdi. Ancak Evrengzîb'in saltanatının sonlarına doğru bozulmanın ilk işaretleri görülmeye başlandı. Evreng-

zîb'in ardından yüksek rütbeli mansabların liyakat ve ihtiyaç ölçülerinden çok hükümdarların yakınlarına verilmeye başlanması sistemin etkinliğini ve işlerliğini sarstı. Mansabdâr üzerinde devlet otoritesinin zayıflamasıyla da kendi aralarında mevcut olan rekabet ve bölgesel hâkimiyet mücadelesi had safhaya ulaştı; sonunda bu durum devletin yıkılışına sebep olan etkenlerden biri oldu.

BİBLİYOGRAFYA :

Berenî, *Târîh-i Firûz Şâhî* (nşr. Seyyid Ahmed Han), Kalküta 1860-62, s. 145; Nizâmeddin Ahmed, *Tabakât-ı Ekberî*, Kalküta 1935, III, 456; Ebû'l-Fazl el-Allâmî, *Ekbarnâme*, Kalküta 1873-87, III, 69, 117, 219, 671, 717; a.mlf., *Â'in-i Ekberî*, Kalküta 1867-77, I, 176, 179, 191, 222-232; Abdülkâdir el-Bedâûnî, *Müntehabü't-tevârih*, Kalküta 1864-69, II, 190-191; Cihangir, *Tüzük-i Cihangirî* (nşr. Seyyid Ahmed Han), Ali-garh 1864, s. 4, 195; Abdülhamîd Lahorî, *Pâdişâhnâme*, Kalküta 1869-72, II, 506, 715-717; Ebû'l-Feth Geylânî, *Ruka'ât*, Lahor 1968, s. 15-16, 20-21, 27; Abd al-Aziz, *Mansabdari System and the Mughal Army*, London 1945, s. 147-149; Irfan Habib, *The Agrarian System of Mughal India (1556-1707)*, Bombay 1963, s. 253-266; M. Athar Ali, *The Mughal Nobility under Augrangzib*, Bombay 1966, s. 7-66; I. Husain Qureshi, *The Administration of the Mughal Empire*, Karachi 1966, s. 84-114; Shireen Moosvi, *The Economy of the Mughal Empire*, Bombay 1987, s. 202-247; W. H. Moreland, "Rank (Mansab) in the Mughal State Service", *JRAS* (1936), s. 650-655; J. F. Richards, "Manşab and Mansabdâr", *EP* (İng.), VI, 422.

SAIYID ATHAR ABBAS RIZVI

MANSIB

(bk. CÂH).

MANSIB

(منصب)

Osmanlı devlet teşkilâtında vakıf görevleri dışındaki memuriyetler için kullanılan terim.

Sözlükte "tayin edilecek yer" anlamına gelir. Osmanlı teşkilâtında vakıftaki görevler için cihet, devlet teşkilâtındaki memuriyetler için mansıb (çoğulu menâsıb) kelimesi kullanılmıştır. Osmanlı idarî yapılanmasının belirgin hale geldiği XVI. yüzyıldan itibaren askerî ve sivil görevler için "menâsıb-ı seyfiyye"; yargı, eğitim ve bazı dinî görevler için "menâsıb-ı ilmiyye"; bürokrasideki görevler için "menâsıb-ı kalemiyye" şeklinde bir sınıflandırma yapıldığı dikkati çeker. Sonuncu gruptaki yüksek bürokratların altısı (nişancı, üç defterdar [şikk-ı evvel, sâni ve sâlis], ref-

sülküttâb ve defter emini) "menâsıb-ı site" olarak adlandırılır. Bu mansıblara tayinler usulüne uygun şekilde vekil-i mutlak sıfatıyla sadrazama aitti ("Sadrazam olanlar ... cemî-i menâsıb-ı seyfiyye ve ilmiyyenin tevcih ve azlinde ... vekil-i mutlaktır", Tevkiî Abdurrahman Paşa, s. 498). Sadrazam Lutfi Paşa, görev / mansıb sahiplerinin itibar ve bağımsızlıklarının korunması, haklarındaki şikâyetlerin iyice araştırılarak haksız yere azledilmemeleri, rûznâme, muhasebe, kitâbet vb. mansıbların ehline verilmesi konusunda sadrazamın çok dikkat etmesi gerektiğini belirtir (*Âsafnâme*, s. 62, 65, 73-74).

Mansıb sahiplerinin tayinleri azli gerektiren bir sebep olmadıkça bir yıllık süre için yapılırdı. Bu süre bitmeden önce hizmetlerinden memnun kalanların ya kendi müracaatları veya âmirlerinin üst makamlara teklifleriyle görevlerinde kalmalarına izin verilir, buna "ibka" veya "mukarrer" denilirdi. İlmiye mansıblarını şeyhülislâm işâret-i aliyesiyle sadrazama teklif eder, sadrazam da, "İşaretleri mûcibince tevcih olunmak buyuruldu" derkenarını yazarak muvafakatini bildirirdi. Bu tayinler ikili, üçlü ve müneccimbaşı tayinlerinde olduğu gibi bazan dörtlü, hatta mansıb talebinde bulunanın arzuhalıyla birlikte beşli mutabakatla olurdu. Bir müneccimbaşının tayin talebini hekimbaşı şeyhülislâma sunar, şeyhülislâm sadrazama teklif eder, o da padişaha sunar ve padişahın tasvibiyle tayin gerçekleşirdi.

Mansıblarda ibka işlemi genellikle ramazan bayramından hemen sonra şevval ayının ilk haftasında yapılırdı. Vezir, beylerbeyi ve sancak beyleri, ocak ağaları, devlet ricâlî ve Dîvân-ı Hümâyün hâcegânı için olmak üzere dört liste (defter) veya bazan birleştirilerek iki liste düzenlenirdi. Bu listelerin kenarlarına sadrazam "ibkâ" veya "tevcih" kayıtlarını düşer, padişahın uygun gördüğü değişiklikleri işaretleme için bir telhisle arzederdi. Padişah listelerde yaptığı değişikliği sadrazama geri gönderir, bu değişikliklere göre sadrazam yeniden düzenleyerek nihâî iradesini almak üzere tekrar padişaha sunardı. Çıkan hatt-ı hümâyundan sonra sadrazam buyrulduyuyla yeni mansıb sahiplerinin ruûs ve beratları hazırlanırdı. Tayin sırasında İstanbul'da bulunan büyük mansıb sahipleri, kapıkuluna ulûfe çıktığı zaman yeni memuriyetleri sebebiyle padişah tarafından kabul edilirdi. Osmanlı arşivlerinde mansıb tevcihleri

ve bunlarla ilgili muameleyi ihtiva eden onlarca defter türü bulunmaktadır. Çok defa ruûs defterlerinde olduğu gibi görev değişiklikleri, terakkiler kısa notlar halinde defterlere işlenirdi. Bir makamın fiilen verilmesine mansıb, makamın sadece rütbe ve unvanının verilmesine ise pâye denilirdi.

Mansıb tevcihlerinden sonra padişah başta olmak üzere bazı yetkililere pişkeşler sunulması kanunnâmelerde yerini almış bir usuldü. Ancak bu uygulama daha ilerilere götürülerek iyi bir göreve tayin için pişkeşe ilâveten ayrıca hediyeler takdim edilmesi veya göreve başladıktan sonra kısa sürede azledilmemesi için yetkililere hediyeler gönderilmesi âdet olmuştu. Bu husus, Osmanlı vekâyî'nâmeleri ve teşkilât tarihiyle ilgili eserlerde "mansıb satışı" olarak anılıp çok ağır bir şekilde eleştirilir. *Selânikî Tarihi*'nde ve *Naimâ Tarihi*'nde hediye ve pişkeş adı altında mansıbların alenen alınıp satılması ve açık arttırma ile elde edilmesi konularında örnekler yer alır.

Kuruluş dönemlerinde yetişmiş eleman ihtiyacı dolayısıyla değişik mansıblara tayin edilenler görevlerinde uzun süre kalmışlarsa da XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren medrese ve Enderun'dan yetişenler çoğalınca devlet bu kişileri sınırlı sayıdaki görevlere tayinde zorluklarla karşılaşmıştır. Buna çözüm olarak pâye usulünün uygulamaya konulması, mansıbdan kalma sürelerinin bir veya iki yıl ile sınırlandırılması, yeni görevler ihdas edilmesi gibi tedbirler alınmıştır.

Mansıb sahiplerine maaş ve değişik şekillerde dirlik tahsisi gibi iki tür ödeme yapılmaktaydı. Tanzimat döneminde devlet teşkilâtında önemli değişiklikler olduğu gibi görev anlayışı ve dağılımında da önemli yenilikler yapılmıştır. Bu gelişmeler Tanzimat'tan itibaren düzenli olarak çıkan salnâmelerden takip etmek mümkündür.

BİBLİYOGRAFYA :

Lutfi Paşa, *Âsafnâme* (nşr. Mübahat Kütükoğlu, Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan içinde), İstanbul 1991, s. 62, 65, 73-74; Selânikî, *Târîh* (İpsirli), s. 409, tür.yer.; Tevkiî Abdurrahman Paşa, "Kanunnâme" (*MTM*, 1/3 [1331] içinde), s. 494-544; Naimâ, *Târîh*, IV, 284-285; V, 519; Uzunçarşılı, *Medhal*, bk. İndeks; amlf., *Merkez-Bahriye*, tür.yer.; Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devletinde Rüşvet (Özellikle Adli Rüşvet)*, İstanbul 1985, s. 89-92; Muzaffer Doğan, "Osmanlı İmparatorluğunda Makam Vergisi: Caize", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sy. 7, İstanbul 2002, s. 34-75; Pakalın, II, 403.

MEHMET İPŞİRLİ